

Fecr Yayınları: 670

BELÂGAT İLİMLERİ TARİHİ
-Terimleşme Bağlamında-

İsa GÜCEYÜZ

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Nisan 2023

ISBN: 978-625-6436-17-6

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

BELÂGAT İLİMLERİ TARİHİ

-Terimleşme Bağlamında-

İsa GÜCEYÜZ

Ankara 2023

Dr. Öğr. Üyesi İsa GÜCEYÜZ

1990 yılında Ordu/Kumru'da dünyaya gelen İsa GÜCEYÜZ, ilköğretim ve lise eğitimini Tokat'ta tamamlamıştır. 2008-2009 Eğitim-öğretim yılında Makedonya'daki İnternational Balkan University'de bir yıl süreyle İngilizce eğitimi almıştır. Lisans eğitimini (2013) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamlamış, yüksek lisans (2015) ve doktora derecesini (2020) "Temel Belâgat Terimlerinin Teşekkülü: Fesahat, Belâgat, Meânî, Beyân ve Bedî" başlıklı teziyle Atatürk Üniversitesinden almıştır. 2014-2017 yıllarında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde akademik çalışmalarını yürütmüştür. 2017 yılında Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesine naklen atanmış ve halen bu üniversitede öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. 2023 yılında Erasmus Programı Öğretim Üyesi Değişikliği kapsamında Ürdün Yermük Üniversitesi'nde bulunmuştur. Arap Belâgatı Tarihi, Belâgat Literatürü ve Terminolojisi üzerine çalışmalar yapan yazarın ilgili alanlarda kitap, ulusal/uluslararası makale ve kitap bölümleri bulunmaktadır. Evli ve üç çocuk babası olan GÜCEYÜZ, Arapça ve İngilizce bilmektedir.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR DİZİNİ -----	9
ÖN SÖZ -----	11
GİRİŞ -----	13
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU -----	14
II. ARAŞTIRMANIN AMACI -----	15
III. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ -----	15
IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ -----	16
V. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI -----	18
VI. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE -----	18
A. Terim ve Terimbilim -----	18
B. Terim ve Kavram Ayrımı -----	23
C. Batı Dillerinde Retorik (Belâgat) ve Ortaya Çıkışı -----	25
D. Terim Sözlüklerinde Belâgat -----	27
1. Genel/Ansiklopedik Terminoloji Eserleri -----	28
2. Belâgat Terminolojisine Dair Eserler ve Sözlükler -----	29
a. Mu‘cemu’l-Mustalahâti’l-Belâğiyye ve Tatavvuruhâ -----	30
b. Mu‘cemu’l-Belâgati’l-‘Arabiyye -----	32
c. el-Mu‘cemu’l-Mufassal fî ‘Ulûmi’l-Belâğa: el-Bedî‘ ve’l-Beyân ve’l-Meânî -----	33
d. Mu‘cemu’l-Belâgati’l-‘Arabiyye: Nakd ve Nakz -----	33
3. Özel Konulu Terminoloji Eserleri -----	35

BİRİNCİ BÖLÜM

TERİMLERİN DAĞILIMI, YAPILARI, ORTAK KULLANIMI, TERİM ÇOKLUĞUNUN SEBEPLERİ VE BELÂGATIN DÖNEMLERİ

1.1. TERİMLERİN BELÂGAT KONULARINA DAĞILIMI -----	37
1.1.1. Belâgat ve Fesahat ile İlgili Terimler -----	37
1.1.2. Meânî İlmi ile İlgili Terimler -----	38
1.1.3. Beyân İlmi ile İlgili Terimler -----	40
1.1.4. Bedî‘ İlmi ile İlgili Terimler -----	42
1.1.5. Hâtıme ile İlgili Terimler -----	44
1.2. BELÂGAT TERİMLERİNİN YAPILARI -----	45
1.2.1. Müfred/Tek Kelimeden Oluşan Terimler -----	46
1.2.2. İki Kelimeden Oluşan Terimler -----	46
1.2.2.1. İsim Tamlaması Şeklinde Gelen Terimler -----	46

1.2.2.2. Sıfat Tamlaması Şeklinde Gelen Terimler -----	47
1.2.2.3. Atıflı Gelen Terimler -----	48
1.2.2.4. Mütellakıyla Gelen Terimler -----	49
1.2.3. Üç veya Daha Fazla Kelimeden Oluşan Terimler -----	49
1.3. TERİMLERİN ANLAM ORTAKLIĞI -----	52
1.3.1. Terimin Belâgat İlminde Ortak Kullanımı -----	52
1.3.2. Terimin Diğer İlimlerle Ortak Kullanımı -----	56
1.4. BELÂGAT TERİMLERİNİN ÇOKLUĞUNUN SEBEPLERİ -----	58
1.4.1. Bir Terimin Kısımlarını Müstakil Terim Yapmak -----	58
1.4.2. Amaçları/Maksatları Müstakil Terim Yapmak -----	60
1.4.3. Bir Terimi Birden Fazla Kalıpla Sunmak -----	61
1.4.4. Aynı İfade İçin Birden Fazla Terim Kullanmak -----	63
1.4.5. Tamamlayıcı Başlıkları Terime Dönüştürmek -----	68
1.4.6. Bir İfadenin Birden Çok Belâgat Türüyle İlişkili Olması -----	70
1.4.7. Alâkaların Müstakil Terime Dönüşmesi -----	70
1.4.8. Yeni Terim Üretme İsteği -----	72
1.4.9. Hüsn-Berâ'a Meselesi ve Umumi Nitelikler -----	75
1.4.10. Coğrafya ve Kültür Faktörü -----	77
1.4.11. Diğer Faktörler -----	80
1.5. TERİMLEŞME BAĞLAMINDA BELÂGATIN DÖNEMLERİ VE	
ÖZELLİKLERİ -----	81
1.5.1. Birinci Dönem -----	82
1.5.2. İkinci Dönem -----	88
1.5.3. Üçüncü Dönem -----	90
1.5.4. Dördüncü Dönem -----	91

İKİNCİ BÖLÜM FESAHAT VE BELÂGAT TERİMLERİ

2.1. FESAHAT TERİMİ -----	93
2.1.1. Sözlük ve Terim Anlamı -----	93
2.1.2. Hicrî Üçüncü Yüzyıla Kadar Olan Dönem -----	95
2.1.3. Hicrî Üçüncü Yüzyılda Fesahat -----	100
2.1.4. Hicrî Dördüncü Yüzyılda Fesahat -----	112
2.1.5. Hicrî Beşinci Yüzyılda Fesahat -----	118
2.1.6. Hicrî Altıncı Yüzyılda Fesahat -----	129
2.1.7. Hicrî Yedinci Yüzyılda Fesahat -----	131
2.1.8. Hicrî Sekizinci Yüzyıl ve Sonrası -----	136
2.1.9. Tarihi Süreçte Fesahatın Farklı Tanımlamaları -----	141

2.2. BELÂGAT TERİMİ -----	145
2.2.1. Sözlük ve Terim Anlamı -----	145
2.2.2. Hicrî Üçüncü Yüzyıla Kadar Olan Dönem -----	146
2.2.3. Hicrî Üçüncü Yüzyılda Belâgat-----	150
2.2.4. Hicrî Dördüncü Yüzyılda Belâgat -----	155
2.2.5. Hicrî Beşinci Yüzyılda Belâgat -----	161
2.2.6. Hicrî Altıncı Yüzyılda Belâgat -----	173
2.2.7. Hicrî Yedinci Yüzyılda Belâgat-----	175
2.2.8. Hicrî Sekizinci Yüzyıl ve Sonrası -----	178
2.2.9. Tarihi Süreçte Belâgatın Farklı Tanımlamaları -----	182

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEÂNÎ, BEYÂN VE BEDİ‘ TERİMLERİ

3.1. MEÂNÎ TERİMİ-----	187
3.1.1. Sözlük ve Terim Anlamı -----	187
3.1.2. Câhiliye Asrı ve İslâm'ın İlk Dönemlerinde Meâniye Dair Uygulamalar	187
3.1.2.1. Haber Cümlesi-----	188
3.1.2.2. İnşâ Cümlesi -----	189
3.1.2.2.1. Müsâvât-----	190
3.1.2.2.2. Itnâb -----	191
3.1.3. Hicrî Üçüncü Yüzyıla Kadar Olan Dönem -----	192
3.1.4. Hicrî Üçüncü Yüzyılda Meânî -----	195
3.1.5. Hicrî Dördüncü Yüzyılda Meânî -----	201
3.1.6. Hicrî Beşinci Yüzyılda Meânî -----	209
3.1.7. Hicrî Altıncı Yüzyılda Meânî -----	214
3.1.8. Hicrî Yedinci Yüzyılda Meânî -----	216
3.1.9. Hicrî Sekizinci Yüzyıl ve Sonrası -----	225
3.1.10. Tarihi Süreçte Meâninin Farklı Tanımlamaları -----	231
3.2. BEYÂN TERİMİ-----	234
3.2.1. Sözlük ve Terim Anlamı -----	234
3.2.2. Câhiliye Asrı ve İslâm'ın İlk Dönemlerinde Beyâna Dair Uygulamalar-	235
3.2.2.1. Teşbih -----	235
3.2.2.2. İstiare -----	236
3.2.3. Hicrî Üçüncü Yüzyıla Kadar Olan Dönemde Beyân -----	238
3.2.4. Hicrî Üçüncü Yüzyılda Beyân -----	241
3.2.5. Hicrî Dördüncü Yüzyılda Beyân -----	249
3.2.6. Hicrî Beşinci Yüzyılda Beyân -----	255
3.2.7. Hicrî Altıncı Yüzyılda Beyân-----	262

3.2.8. Hicrî Yedinci Yüzyılda Beyân -----	264
3.2.9. Hicrî Sekizinci Yüzyıl ve Sonrası -----	273
3.2.10. Tarihî Süreçte Beyânın Farklı Tanımlamaları-----	275
3.3. BEDİ' TERİMİ -----	278
3.3.1. Sözlük ve Terim Anlamı -----	278
3.3.2. Câhiliye Asrı ve İslâm'ın İlk Dönemlerinde Bedî'e Dair Uygulamalar -	280
3.3.2.1. Te'kidü'l-Medh bi mâ Yuşbihu'z-Zem-----	280
3.3.2.2. Hüsnü'l-İbtidâ' -----	280
3.3.2.3. Cinas-----	281
3.3.3. Hicrî Üçüncü Yüzyıla Kadar Olan Dönem-----	282
3.3.4. Hicrî Üçüncü Yüzyılda Bedî' -----	284
3.3.5. Hicrî Dördüncü Yüzyılda Bedî'-----	291
3.3.6. Hicrî Beşinci Yüzyılda Bedî' -----	294
3.3.7. Hicrî Altıncı Yüzyılda Bedî' -----	301
3.3.8. Hicrî Yedinci Yüzyılda Bedî' -----	305
3.3.9. Hicrî Sekizinci Yüzyıl ve Sonrası -----	314
3.3.10. Tarihî Süreçte Bedî'in Farklı Tanımlamaları-----	317
SONUÇ -----	321
KAYNAKÇA -----	333

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	: aleyhisselam
Ar. Çev.	: Arapçaya Çeviren
AÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: ibn/oğlu
bkz./Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Düz.	: Düzenleyen
Ed.	: Editör
h.	: hicrî
Haz.	: Hazırlayan
HÜİFD	: Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hız.	: Hazreti
m.	: milâdî
m.ö.	: milattan önce
ö.	: ölümü
r.a.	: radiyallahu anhu/anhâ/anhumâ
s.a.v.	: sallallahu aleyhi ve sellem
ss.	: sayfa sayısı
Şrh.	: Şerh eden
Tah.	: Tahkik eden
Tas.	: Tashih eden
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Tlk.	: Ta'lik
trs.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri/benzerleri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: vesaire
y.	: yıl
yy.	: yayın evi/yeri yok

ÖN SÖZ

İnsanı; yaratılanların en şerefliyi yapan, ona konuşma yetisi veren ve beyânı öğreten Allah'a hamd; O'nun, edebiyatı en güzel kılınan resulüne sonsuz salat ve selam olsun.

İnsanoğlu var olduğu sürece dilin yapısındaki değişim ve gelişmeler kaçınılmazdır. Bu değişim ve dönüşümün yönünü ve sınırlarını tespit edebilmek ise onun geçirdiği dönemler hakkında önemli kesitler sunmaktadır. Adeta canlı bir organizma olan dile yeni kelime ve terimler eklenebildiği gibi bazı sözcük ve kavramlar ise zamanla yok olmaktadır.

Belâgat, dinleyicinin durumunu göz önüne alarak; manayı, en açık ve en güzel ifadelerle muhabata ulaştırmaktır. Meânî, beyân ve bedî' ilimlerinden oluşmaktadır. Bu ilim dalları ana hatlarıyla; cümle yapılarını, üslup şekillerini ve sözün süslenmesini ifade etmektedir. Terim ise belli bir bilim ya da sanat dalında kullanılan tek, değişmez ve özel bir anlamı olup, söz konusu disiplinin alanını ve konusunu belirleyen kavramın dilsel karşılığıdır. İlmî, felsefi, teknik ve beşerî bilgiler, yazılmadan ve okunmadan önce insanların düşünceleri, dilleri ve anlayışlarında yaşamıştır. Bu bağlamda belâgat ilminin temel kavramları olan fesahat, meânî, beyân ve bedî' terimleri de oldukça uzun diyebileceğimiz bir sürecin ardından ıstılâhî yapısını kazanmıştır.

Temel belâgat terimlerinin teşekkülünün incelendiği araştırmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte; araştırmanın konusu, kapsamı, sınırları ve kavramsal çerçevesi ortaya konmuştur. Birinci bölümde, belâgat terimlerinin çokluğunun muhtemel sebepleri üzerinde durulmuş, terimlerin belâgat konularına dağılımı ve terimleşme bağlamında belâgatın dönemleri ve özellikleri ele alınmıştır. İkinci bölümde, diğer belâgat terimlerine nazaran daha genel bir nitelik arz eden fesahat ve belâgat ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise belâgat ilminin alt disiplinleri olan meânî, beyân ve bedî' terimleri işlenmiştir. Araştırma, sonuç ve kaynakça ile tamamlanmıştır.

Doktora çalışmamıza dayanan bu kitabın hazırlanma sürecinde desteğini her daim yanımda hissettiğim çok kıymetli hocam Prof. Dr. İsmail Demir'e teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmamı okuma ve değerlendirme lütfunda bulunan Prof. Dr. Süleyman Tülücü, Prof. Dr. İbrahim Yılmaz, Prof. Dr. Ali Yılmaz, Doç. Dr. Ömer Acar, Öğr. Gör. Murat Çiftli ve Dr. Abdullah

Hout hocalarıma; Dr. Yunus Kocabıyık, Hami Bektaş ve Hüseyin Fehd Hüseyin'e müteşekkirim. Tavsiyeleri ile önümü açan Prof. Dr. Ömer Kara, Prof. Dr. Sedat Şensoy, Doç. Dr. Yakub Kızılkaya ve tecrübelerinden istifade ettiğim bütün hocalarıma teşekkür ederim. Anne-babam ve hocalarım başta olmak üzere yetişmemde emeği geçen herkese teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca kitabın zorlu yazım sürecinin sıkıntılılarına benimle birlikte katlanan ve her türlü fedâkarlıkta bulunan eşime ve çocuklarıma şükranlarımı sunarım.

Gayret bizden, muvaffakiyet ise Allah'tandır.

İsa GÜCEYÜZ
Ankara-2023